

Vladyslav Burda

ESTABLISHMENT OF THE COMMUNIST ABSOLUTE RULE IN THE LOCAL SOVIETS OF THE USSR IN EARLY 1920'S.

The article deal with the measures of Bolshevik leadership of the Ukrainian SSR to establish full control over elected authorities in early 1920s. There are considered the basic discriminatory norms of election law, which complicated the election to local soviets representatives from competing political forces. The author established methods of deprivation of deputy powers persons, who criticized the new regime.

Key words: the Ukrainian SSR, the Bolsheviks, political parties, local soviets, elections.

УДК 94(477):658.114.8:37.0»1920»

Вікторія Проценко

ОСВІТЯНСЬКА ПРОФСПІЛКА В УСРР У 1920-ТІ РР.: НА ШЛЯХУ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ЗМІН

У статті розкривається проблема залучення освітянської профспілки до ідеологічно-пропагандистської роботи в УСРР у 1920-ті рр.: участь у партійній роботі, антирелігійній пропаганді, організації художньої самодіяльності, ліквідації неписьменності, участі в роботі сільрад, показуються формування освітянина як активного громадянського діяча, аналіз основних методів, за допомогою яких більшовики здійснювали підпорядкування освітянської профспілки УСРР у 1920-х рр. радянській владі. Визначено першочергові завдання, які вирішували освітянські профспілки УСРР в 1920-х рр.

Ключові слова: освіта, учительство, профспілка працівників освіти, громадсько-політична робота, політичний курс держави.

Інтелігенція завжди брала активну участь в суспільно-політичному житті країни. У 1920-х рр. професійні спілки УСРР були масовою й впливовою суспільною організацією, на яку покладалося завдання здійснити радянізацію суспільства. Для його виконання радянська влада мала сформувати нову інтелігенцію, яка була б проповідником радянського світогляду. Тому система освіти в УСРР у 1920-ті рр. передбачала значне розширення кадрового складу освітян, створення широкої мережі закладів по підготовці та перепідготовці педагогічних та науково-педагогічних працівників. Гасло «Кадри вирішують все», висунуте більшовицьким керівництвом на початку 1930-х рр., стосувалося вчительства та освітянської профспілки, і реально втілювалося в життя уже впродовж 1920-х рр. Під таким кутом зору сформувалося обличчя радянських кадрів освітянської профспілки УСРР. За більшовицькою ідеологією школа мала будуватися і здійснювати навчальний процес на класовій, пролетарській основі. Тому освітянська профспілка, насамперед, мала бути залучена до пропаганди соціалістичної ідеології і боротьби з неписьменністю. Необхідність з'ясування комплексу методів, завдяки яким радянській владі вдалось політизувати профспілку робітників освіти, залучити до активної участі у громадсько-політичному житті та ідеологічно-пропагандистській роботі обумовлюють актуальність дослідження.

Історіографія означеної проблематики – досить невелика. Радянські дослідники розглядали освітянську профспілку як невід'ємну складову політичної системи. Щоправда, у 1980-і рр. вийшли праці В. Пастухова [1], І. Кліцакова[2], В. Майбороди [3], у яких досліджувалися кадрові проблеми в освітянській галузі Радянської України за галузевим принципом. Автори прагнули висвітлити становище науково-педагогічних кадрів, проблеми вчительського корпусу УСРР, підготовку освітян і напрямки їх формування за галузевим принципом. Водночас недостатня увага відводилася аналізу функціональних ознак, професійної специфіки та суспільного статусу. В українській історіографії проблема взаємовідносин більшовицької влади та вчительства у 1920-і рр. розроблена недостатньо. Низка робіт присвячена розвитку шкільництва, однак увага в них концентрується саме на шкільництві як системі. Зокрема, М.Виговський показує соціальне й політичне обличчя номенклатури освітніх кадрів УСРР у 1920–1930-х рр., зумовлене особливостями соціально-професійної структури населення УСРР [4]. М. Кузьменко у своїй роботі «Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х рр. XX ст.: еволюція соціально-історичного типу», наголошує, що саме впродовж 1920-х рр. були закладені організаційні форми, концептуальні підвалини та методичні засади української педагогіки [5]. Освітньо-культурні, суспільно-політичні та соціально-професійні аспекти діяльності науково-педагогічної інтелігенції та номенклатури системи Народного комісаріату освіти УСРР висвітлював В. Борисов [6]. Також з'явилися дослідження, присвячені

аналізу діяльності освітян, з'ясування їхнього місця у здійсненні політики радянської влади. На жаль, повсякденне життя працівників освіти в 1920-і рр., зокрема їхня профспілкова, громадська діяльність, залишається поки що недостатньо вивчена.

Значна увага в сучасній історіографії приділяється репресіям радянської влади щодо наукової та науково-педагогічної інтелігенції в 1920–1930-х рр. Книга В. Марочки, Г. Хілінга «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)» [7] широко висвітлює масові репресії проти співробітників Народного комісаріату освіти, Українського науково-дослідного інституту педагогіки, професорів та викладачів, працівників народних відділів освіти.

У колективній монографії Інституту історії НАН України «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» окреслено загалом становище учителів УСРР, частково акцентується увага на ролі освітянських профспілок у суспільстві [8]. Загалом дослідники, аналізуючи становище освітянської інтелігенції в 1920-і рр., торкалися питань їхніх професійних організацій, однак ця тема не була предметом спеціального дослідження, подавалася фрагментарно, а, отже, потребує подальшого аналізу та вивчення.

Учителі та учительська ї профспілка відігравали важливу роль у формуванні світогляду громадян СРСР, ідеологічної скерованості. В. Ленін розглядав радянських учителів рушійною силою культурної революції, але для виконання цієї ролі влада мала виховати учителя як активного громадського діяча, провідника політики комуністичної партії. В. Ленін наголошував на необхідності системної роботи з учителями, «щоб зробити їх з підбори буржуазного ладу... підпорою радянського ладу. Залучити через них селянство від спілки з буржуазією до спілки з пролетаріатом. Управляти країною і здійснювати диктатуру без якнайтіснішого зв'язку з профспілкою, без гарячої підтримки їх, без самовідданої роботи їх, ми не змогли б» [9, с.327].

Важливою складовою партійного керівництва освітянською профспілкою була боротьба проти впливу так званих «чужорідних елементів», цілеспрямована діяльність по підборі і виховання профспілкових працівників, зміцнення партійного ядра у профспілках. Керівництво профспілками радянська влада здійснювала через комуністичні фракції. У «Положенні про фракції профспілок та масових міжспілчанських об'єднань», підписаному секретарем ЦК РКП(б) В. Молотовим та секретарем бюро фракції ВЦРПС А. Андреевим у липні 1921 р. сказано, що до завдань професійних спілок входило проведення директив партії у галузі професійного руху, зміцнення впливу партії всередині професійних спілок [2, с.116].

Розширений пленум ЦК всеукраїнської спілки працівників освіти у квітні 1921 р. звернув особливу увагу на поширенні партійної роботи у спілці. У 1921 р. комуністичні фракції були створені у всіх місцевих відділеннях всеукраїнської спілки працівників освіти. В Одеській губернії до правління спілки працівників освіти обрано 10 членів РКП(б) і 4 безпартійних. Але комуністичні фракції були малочисельними. Тому поставлено завдання зміцнення фракцій, збільшення чисельного складу комуністів у профспілках, піднесення їх авторитету, посилення впливу на широкі маси учительства, його виховання та залучення членства освітянської профспілки. Цим введенням радянська влада КП(б)У розгорнула роз'яснювальну роботу серед учителів, використовуючи збори, конференції з'їзди, пресу, лекції, політнавчання. Всі вищезазначені заходи йшли за безпосередньої участі освітянської профспілки.

18 вересня 1921 р. ЦК РКП(б) у листі «Про роботу серед працівників освіти» рекомендував партійним організаціям ширше залучати вчителів до громадсько-політичної та просвітницької роботи. Членам партії, які працюють в галузі народної освіти, рекомендувалось увійти до спілки працівників освіти, організувати та посилити комуністичні фракції на місцях, взяти під облік усіх працівників-комуністів, брати активну участь у роботі освітянської професійної спілки.

У листі ЦК РКП(б) наголошувалося: «Ми повинні розпочати систематичну й вперту роботу серед працівників освіти з метою піднесення їхньої громадсько-політичної свідомості». Партійні директиви скеровувалися на зміцнення профспілкових організацій і пожвавлення їхньої діяльності. Відповідно до вказівок ЦК РКП(б) партійні організації почали більше уваги приділяти роботі спілки працівників освіти. Н. Крупська зазначала, що після жакхливих днів голоду та холоду освітяни «збираються навколо своєї профспілки, зміцнюючи її лави». Вже не про один «хліб насущний думають працівники освіти. Вони займаються розв'язуванням питань розвитку справи народної освіти. Вони взялися за комуністичну просвіту освітян» [2, с.117–119].

Організації професійної спілки працівників освіти у 1921 р. створено у всіх містах і селах України. Ними керували повітові, губернські, окружні комітети спілки працівників освіти У м. Харків створено Всеукраїнський комітет профспілки працівників освіти, який працював у тісному зв'язку з Народним Комісаріатом освіти УСРР та партійними органами. Загальна чисельність членів профспілки на січень 1921 р. становила 76266 чоловік. У травні 1921 р. на засіданні політбюро ЦК РКП(б) розглянуто питання про роботу серед сільських учителів. Вирішено створити при РКП(б) ЦК трійку, до якої входили завідуючий сільською роботою при ЦК партії, представники профспілки

працівників освіти та Головного політико-освітнього комітету. Аналогічні комісії створено при губернських комітетах партії. У постанові від 14 червня 1921 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про посилення ідейно-виховної роботи профспілок у губерніях, введення до складу бюро більшовицьких фракцій представників губернських комітетів партії та губернських політосвітніх установ. З цією метою розроблено докладний план. Політичним виконавчим комітетам запропоновано звернути увагу на політичну освіту сільського вчительства. Для цього пропонувалося скликати спеціальні короткотермінові конференції для ознайомлення учительства із заходами радянської влади та залучити учителів для читання лекцій з природничих питань з метою ліквідації релігійних забобонів.

Однак на початку 1920-х рр. лише частина вчительства стала на шлях співробітництва з радянською владою. Боротьба проходила навіть у спілці працівників освіти, так як і меншовики намагалися вивести з під впливу комуністичної партії професійні спілки, і завоювати на свій бік працівників освіти. У зв'язку з цим більшовики навішували на вчителів, які не йшли на співробітництво з радянською владою ярлики: «саботажник», «шкідник», «націоналіст». В одній із брошур, датованій 1925 р., про цей етап у взаємовідносинах влади та вчительства говорилося так: «Жовтневий переворот, перехід влади до рук більшовиків, збив з пантелику масовика-освітянця і штовхнув його разом з цілою профорганізацією в табір опозиції, щоб м'яко висловитися, – настроїв його проти нової влади, її роботи, її органів» [10, с.28]. Таке ставлення відштовхувало вчительство від активної діяльності. У директиві місцевим комітетам партії «Про роботу серед працівників освіти» у 1921 р. ЦК РКП(б) вказував: «Ми повинні зрозуміти, що таке ставлення у теперішній момент є великою помилкою, яка серйозно шкодить справі радянського будівництва». Головним завданням ідейно-виховної роботи серед вчителів було «підкорити собі, проїняти своїм духом, запалити вогнем своєї ініціативи цей величизний апарат» [11, с.169].

Водночас здійснювалися заходи по залученню професорсько-викладацького складу до громадської роботи. У 1922–1923 рр. розпочалася організація секцій наукових працівників профспілки працівників освіти (далі – СНП). Перші секції були створені у Харкові, Одесі та Києві. До 1923 р. секції практично дублювали діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим і розгортання їхньої діяльності розпочалося після ліквідації останнього. У лютому 1925 р. відбувся перший Всеукраїнський з'їзд СНП, на якому представлено 3040 членів секції, 39 губернських та окружних комітетів. З'їзд обрав Центральне бюро, а його головою став історик Д. Багалій. У резолюції з'їзд зазначалося, що «основним завданням секцій є згуртування наукових працівників УСРР на базі тих принципів і цілей, котрі покладено в основу революційного професійного руху» [12, с.66]. Така форма об'єднання інтелігенції вищих навчальних закладів була вигідна радянській владі, адже давала можливість політичного і організаційного контролю. Викладачі та наукові співробітники вступали до таких організацій не з ідейних переконань, а з метою покращення матеріально-побутових умов та захисту своїх професійних прав.

Для ведення партійної роботи серед вчительства ЦК партії визначив за необхідне створити при відділі агітації та пропаганди ЦК РКП(б) постійну нараду з представників ЦК партії, фракції Центрального Комітету всеукраїнської спілки працівників освіти, Народного комісаріату освіти УСРР та інших зацікавлених організацій. У тезах наголошувалося, що до цієї роботи повинні бути залучені кваліфіковані кадри партійних організацій й педагоги-комуністи, яких слід використовувати для роботи з вчительством.

12 січня 1923 р. на засіданні відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У, а 13 січня 1923 р. на Оргбюро ЦК КП(б)У заслухано доповідь Південбюро Всеукраїнської спілки працівників освіти: «Найближчі завдання Спілки щодо поліпшення комуністичного виховання серед масового вчительства». У ній аналізувалася політична диференціація вчителів, котрі у більшості перебували на позиціях пасивного співробітництва з радянською владою. У доповіді підкреслювалося, що на початку 1923р. учительство у політичному відношенні піднялося на три групи: невелика група тих, хто свідомо став на бік радянської влади, основна інертна маса, яка готова до співробітництва з радянською владою, невелика група, ворожа до радянської влади. 7 лютого 1923 Р. ЦК ЦП(б)У ухвалив спеціальний циркуляр «Про піднесення політрівня учительства й про посилення Робос», який розіслано на місця [2, с.122].

Пленум Полтавського губернського комітету партії у резолюції від 17 березня 1923 р. констатував поліпшення, що намітилося у справі народної освіти, піднесення політичного рівня учительства, поставив завдання й надалі продовжувати політичне виховання вчительства і залучення до громадського життя. Однак такі зміни були помітними у середовищі сільського вчительства. У міському, де сконцентровано чиновництво колишньої школи, це було менш помітним. Перед партійними організаціями ставилося завдання сприяти об'єднанню вчительства під керівництвом спілки працівників освіти, піднесенню його активності.

Партійним організаціям на місцях наказано «надавати повної підтримки й керувати спілчаними органами Робос». У своєму ставленні до учительства партійні працівники повинні зрозуміти, що «партія цінує і висловлює довіру лише тим, хто з усією щирістю та повної готовністю проводить комуністичну лінію у справі радянського будівництва». Увага партійних організацій до питань ідейно-політичного виховання вчительства, діяльності профспілкових організацій сприяла їхній активізації, зростанню чисельності спілки працівників освіти.

Поряд з кампанією перепідготовки у губерніях і повітах оголошувалася компанія добровільного членства працівників освіти, в результаті якої кількість членів профспілки значно зросла. Основну масу членів профспілки становили безпартійні сільські вчителі. З кінця 1923 р. гасло «Увага освітянам села» стало ключовим на всіх губернських з'їздах та конференціях профспілкових організацій. У 1923 р. культурна робота профспілки працівників освіти стає масовою кампанією щодо піднесення політичних завдань вчительства.

В УСРР питання «Про конкурс для учителів» поставлено у серпні 1923 р. на засіданні широкої колегії відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У. У звіті Народного Комісаріату освіти УСРР про освітню роботу 1920–1923 рр. відзначалося, що учительство поступово долучається до будівництва нової школи. XIII Всеросійська партійна конференція у січні 1924р. висунула завдання більш активного долучення учительства до проведення політики партії на селі. У постанові 4 березня 1924 р. «Про роботу серед сільського вчительства» ЦК РКП(б) звернув увагу партійних організацій на необхідність партійної роботи з сільським вчительством. Велике значення приділялося при цьому спілці працівників освіти. Рекомендовано місцевим партійним організаціям ширше використовувати для організації сільського вчительства осередки спілки працівників освіти, «намагатися перетворити спілку в один з опорних пунктів впливу партії на селі». Н. Крупська наголошувала, що «своє керівництво роботою серед сільського вчительства парткоми повинні здійснювати через фракції спілки працівників освіти, здійснюючи всі заходи щодо зміцнення цієї спілки на місцях» [2,с.117].

Значну роль у вихованні учительства відігравали будинки працівників освіти, будинки вчителя, учительські клуби. 21 квітня 1921 р. розглянуто питання про організацію клубів для учителів, розвиток мережі будинків учителя та їхнє фінансування покладено на Народний комісаріат освіти СРСР. Будинки працівників освіти в УСРР почали створюватися у 1922 р. відповідно до постанови РНК УСРР від 13 березня 1922 р., що визначив головні їхні завдання. Основним завданням було перетворення на центри культурного й громадсько-політичного, педагогічного і професійного життя працівників освіти. Центральний будинок працівників освіти був створений у Харкові. За постановою місцевих професійних об'єднань спілки працівників освіти і органів народної освіти утворювалися будинки у всіх губернських та повітових містах. У тезах пленуму ЦК спілки працівників освіти відзначалося: «З метою створення радянського вчителя необхідно вилучити його із дрібнобуржуазного оточення, хоча б в години його відпочинку. З цією метою створюються клубні об'єднання для робітників освіти. Не менш важливим у виховному відношенні є й залучення вчителя в селі до роботи в сільбуді». Зазначено: «При обслідування в 23 році села ми знайшли школу мертвою, школа не мала ніякого громадського зв'язку. 24 рік ми маємо 41 % учителів, що беруть участь у громадській роботі» [8, с.60].

Всього у жовтні 1924 р. нараховувалися 42 будинки працівників освіти, з них губернські – 9, окружні – 29, районні – 4. У спеціальному листі заступника завідуючого агітаційно-пропагандистським відділом ЦК РКП(б) О. Аболіна від 13 серпня 1926 р. секретарю бюро комуністичної фракції ЦК профспілки працівників освіти А. Коростельову. Наголошувалося на важливості віднесення видатків на утримання загального плану місцевого бюджету. У 1926р. нараховувалося уже 194 будинки працівників освіти, з них губернських – 54, повітові – 140. Всього членів будинків працівників освіти – 69602, з них учителів I ступеня – 37,4 %, II ступеня – 19,8 % [2, с. 128].

У 1924 р. під час перевиборів рад робітничих і селянських депутатів ЦК РКП(б) запропонувало партійним організаціям залучити до Рад частину інтелігенції – вчительства. Учителі читали лекції і доповіді про переваги радянської демократії, проводили індивідуальні бесіди, випускали стінні газети. В УСРР 28–45 % членів сільських та районних рад складали учителі. Відповідно до даних I Всесоюзного вчительського з'їзду 50 % вчителів працювало у політосвітніх установах (хатах-читальнях, центрах ліквідації неписьменності), у сільських радах, районних інспекціях, виконавчих комітетах – 39 %, в органах кооперації – 29,5 %.

Постійне керівництво окружною Спілкою працівників освіти здійснював Київський окружний комітет. У одному із звітів за 1924 р. сказано, що в Київській губернії сільське вчительство вело не лише культурно-освітню роботу, але й економічну і громадсько-політичну, 46 % вчителів здійснюють роботу по популяризації економічної політики радянської влади, організації кооперативів, колективів. Відсоток учителів, членів районних виконавчих комітетів і сільських рад

зріс за 1924р. з 19 до 36 %, учителів – членів незаможних комітетів – з 8 до 15 %. 37 % учителів проводили лекції-бесіди з питань радянського будівництва [12,с.171].

XIII з'їзд РКП(б) у травні 1924 р. в резолюції «Про агітаційно-пропагандистську роботу» відмітив значне політичне зрушення вчительства в бік радянської влади, що дає можливість партії використати його як провідника політики партії і радянської влади. З'їзд постановив посилити систематичну роботу по піднесенню культурно-політичного рівня вчительства. В УСРР у постанові ЦК ВКП(б) від 4 березня 1924 р. «Про роботу серед сільських вчителів» наголошено: «Перетворити сільське вчительство в один із опорних пунктів впливу партії на селі». В основу роботи курсів і гуртків повинно бути покладено вивчення нових програм та підручників школи, радянської конституції, основ земельного законодавства, основ кооперативного будівництва і основ початків політграмоти, які готують вчителів до громадсько-політичної роботи на селі» [13,с.179].

Підсумовуючи результати проведеної кампанії, Південбюро ЦК спілки працівників освіти УСРР з гордістю рапортувало до ЦК КП(б)У про збільшення інтересу широких мас учительства до політичних знань та про зростання їх політичної зрілості: «Всюди виникають гуртки політичної грамоти, працівники звертаються безпосередньо до парткомів з проханням командувати політичних працівників для читання лекцій і керівництва гуртками. Повідомлялося про проведення осередками спілки професійної пропаганди в Києві, Одесі, Донецьку та Катеринославі, а також про зростаючу участь її членів в антирелігійній та інших громадсько-політичних кампаніях. У Бердянську шкільні працівники постановили замінити недільний відпочинок на понеділковий. У Черкасах організовано громадські суди над працівниками освіти, які дотримували релігійну обрядовість» [14, с. 61].

О. Мізерницький, обраний на початку 1925 р. головою спілки працівників освіти УСРР, наголошував: «З метою втягти у радянське будівництво найширші верстви суспільства, партія кинула гасло: «розв'язання національної проблеми», а потім «лицем до села». До I з'їзду Всеукраїнської спілки працівників освіти, що відбувся в січні 1925 р., українці в низовому керівництві спілки склали вже 73,4 %, в окружних правліннях – 57,9 %, а в губернських – 47 %. Перед своїми членами керівництво спілки відверто ставило завдання «організувати міцну опору дев'ятому валу капіталізму – організувати комуністичну освіту і утворити культурний зв'язок села з містом» і закликала дати «опір намаганням куркуля робити наступ на сільському фронті» [15, с.57].

У лютому 1925 р. опубліковано постанову «Про порядок прийому вчителів до партії», яка показувала напрямки політичної роботи радянської влади з учителями. Бюро Харківського обкому КП(б)У 14 березня 1926 р. постановило посилити культурну роботу професійних спілок на селі, керуючись рішеннями XIV з'їзду ВКП(б), організувати політичну професійну освіту членів спілки працівників освіти. Прийнято рішення посилити партійне керівництво районними комітетами профспілок щодо залучення вчительства до громадської роботи. ЦК КП(б)У в інструкції губернським, повітовим та волосним комітетам партії підкреслив необхідність спільно з учителями вести серед селян найширшу агітацію . відповідно до Постанови від 17 листопада 1926 р. відділом агітації та пропаганди ЦК КП(б)У усі органи народної освіти, спілки працівників освіти зобов'язувалися проводити систематичну роботу серед вчительства відносно залучення його до громадського життя школи, села, міста. У зв'язку з цим КП(б)У запропонував оргбюро прийняти термінові заходи щодо усунення наявних недоліків у залученні вчителів до громадської роботи, поліпшити облік та вивчення громадсько-політичного місця й соціального складу сільської інтелігенції, посилити роз'яснювальну роботу серед населення з питань політики партії та радянської влади щодо сільської інтелігенції. Результатом проведеної роботи було систематичне ставлення до місцевих партійних організацій до учительства, зростання його активності, зростання партійно-комсомольського прошарку. Відповідно до всесоюзного вчительського шкільного перепису 15 грудня 1927 р. кількість партійних учителів складала в УСРР 7,4 %, членів КП(б)У – 1,5 %, комсомольці – 4,1 %.

У середині 1920-х рр. змінився характер ідеологічно-пропагандистської роботи вчительства. Якщо у 1925 р. вона полягала в політичній просвіті мас, то у 1927 р. вона включала в себе активну політичну боротьбу проти «куркуля» поряд з незаможником і середняком. Багато вчителів були одночасно працівниками політичної освіти, організаторами усіх компаній. 48 % вчительства брала участь у громадській роботі постійного характеру. У місті 40 % учителів брав участь у громадській роботі, у селі – 53 % [2, с.139]. Така статистика пояснювалася тим, що міське вчительство було більш завантажене на основній роботі в школі, крім того воно було більш пасивним за сільське вчительство.

Профспілка працівників освіти брала активну участь у антирелігійних кампаніях. Відповідно до директив комуністичної партії освітянин повинен бути активним пропагандистом-антирелігійником. На III Волинському губернському з'їзді спілки працівників освіти у 1924 р. прийнято резолюцію, яка окреслювала основні характеристики роботи: «На робітника освіти покладається велике завдання сприяти знищенню релігійних забобів серед населення, тому антирелігійна пропаганда нарівні із професійною пропагандою мала зайняти ключове місце в культурній праці робітників. Методом цієї

праці по антирелігійній пропаганді мусить бути добровільне гуртування в антирелігійні гуртки і боротьба за зміну побуту спілчанських мас» [8, с. 62].

Освітнянська профспілка з 1927–1928 рр. перебувала під пильним оком партійно-державної номенклатури та переживала страшні політичні метаморфози «комуністичного штурму». У 1927 р. в УСРР було 42 організаційні філії профспілки робітників освіти. Останні були підконтрольні та підзвітні структурі Всесоюзної центральної ради професійних спілок. Свідченням цьому є фінансова документація та постійне перерахування профспілкових коштів від нижчих профспілкових структур до найвищої. Реалістична оцінка наслідків політичного виховання учительства була надана керівництвом Робосу в 1928 р. У доповідній записці комуністичної фракції ВУК «Про стан сільського учительства на Україні за реконструктивну добу» зазначалося: «Роками перелому мас учительства, повороту його до Комуністичної партії та Радянської влади були 1924–1925 рр.», відколи понад чверть учительства стала радянською [14, с. 59]. III Всеукраїнський з'їзд освітян, що відбувся в червні 1928 р., підтримав курс на залучення учителів до громадсько-політичної роботи методами виховання. Але дозволено застосовувати методи примусу при виконанні цих завдань. За визнанням ВУК спілки працівників освіти, «учительство переважно били, а не виховували», на нього перекладали відповідальність за провали в агітаційно-пропагандистських кампаніях. Коли ж учителі вказували на помилки в організації цих кампаній, їх звинувачували в «правому ухилі».

Більшість учителів стала членами профспілки. На кінець 1920-х рр. профспілка освітян охоплювала до 98 % усього вчительства. Поза професійними об'єднаннями нараховувалося 2,4 % всієї кількості вчителів. У наказі новому райкому освітянської профспілки Київщини в кінці 1920-х писалося: «Вирішальне завдання спілки працівників освіти на даному етапі – мобілізація освітянської маси на боротьбу за генеральну лінію партії, за швидше виконання історичного рішення ЦК партії про початкову та середню школу» [11, с. 188].

Отже, 1920-ті рр. стали важливим етапом у створенні кадрів радянської інтелігенції. Перевиховання старого вчительства радянська влада здійснювала спільно з радянськими, профспілковими та комсомольськими організаціями. Політичне навчання вчительства, заняття в системі радянської освіти становили певний етап у розвитку його ідеологічно-пропагандистській активності, етап переходу до діяльності перетворення. Значну роль в об'єднанні вчительства відігравала освітянська профспілка. Комуністична партія приділяла їй велику увагу, адже шляхом посилення партійного впливу на профспілку, радянська влада домоглася розширення та поглиблення ідейного впливу на вчительські маси.

Громадська та ідеологічно-пропагандистська робота освітян була для влади значно важливіша, ніж робота освітня, оскільки впливала на вже дорослих і сформованих людей. Радянська влада встановила суворий контроль за ідеологічно-пропагандистською роботою освітян, що призводило до прихованого тиску органів на ініціативу освітян. У кінці 1920-х рр. були впроваджені адміністративні методи залучення до громадської діяльності та пропаганди радянського способу життя. Система профспілкової освіти стала догматизованою та політизованою. Навчальні програми передбачали вивчення чітко визначених напрямів, де домінували директиви партії та держави, матеріали розвінчування ворожих елементів, виконання планів перших п'ятирічок, успішне виконання ідейно-пропагандистського, освітнього та культурного напрямів роботи.

Список використаних джерел

1. Пастухов В. П. Научно-педагогические кадры высшей школы / В. П. Пастухов. – К.: Вища школа, 1983. – 57 с.
2. Кліцаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.) / І. О. Кліцаков. – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 310 с.
3. Майборода В. К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР 1917–1941 рр. / В. К. Майборода // Український історичний журнал. – 1990. – № 11. – С. 58–64.
4. Виговський М. Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930 х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М. Ю. Виговський. – К.: «Генеза», 2005. – 308 с.
5. Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко. – 2004. – 455 с.
6. Борисов В. П. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921–1932 рр. / В. П. Борисов // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. 7. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941) / В. Марочко, Г. Хіллінг. – К.: Наук. світ, 2003. – 302 с.
8. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.
9. Ленін В. І. Твори. – Т. 31. – С. 327.
10. Гаврилів М. Жовтнева революція та вчительство / М. Гаврилів. – Х., 1925.
11. Ясинський Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932р.) / Г. І. Ясинський. – К., 1965. – 256 с.
12. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський ін-т Українських студій Альбертського Університету. – 1992. – 176 с.
13. Директиви ВКП(б) і постанови Радянського уряду про народну освіту за 1917–1947 рр. – Ч. 2. – К., 1947.
14. Мовчан О. М. Українські профспілки і радянська держава в 20-ті роки / О. М. Мовчан; ред.: С. В. Кульчицький;

НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 278 с. 15. Перший Всеукраїнський вчительський з'їзд в Харкові від 5 до 11 січня 1925р: (зі знімками учасників з'їзду): Стенографічний звіт. – Харків: Державне видавництво України, 1925. – 153 с. 16. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-і роки / В. В. Липинський; Донецький державний технічний університет. – Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. – 248 с. 17. Стрижак Є. М. Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930 років: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Є.М. Стрижак; Черкаський держ. технологічний ун-т. – Черкаси, 2007. – 200 с. 18. Бондарчук П. М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-і рр.) / П. М. Бондарчук. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 161 с.

Викторія Проценко

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОФСОЮЗ В УССР В 1920-Е ГГ.: НА ПУТИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ

В статье раскрывается проблема привлечения образовательного профсоюза к идеологическо-пропагандной работы в УССР в 1920-е гг.: участие в партийной работе, антирелигиозной пропаганде, организации художественной самодеятельности, ликвидации неграмотности, участие в работе сельсоветов, показывается формирования педагога как активного гражданского деятеля, анализ основных методов, с помощью которых большевики осуществляли подчинение образовательного профсоюза УССР в 1920-х гг. советской власти. Определены первоочередные задачи, которые решались образовательным профсоюзом УССР в 1920-х гг.

Ключевые слова: образование, учительство, профсоюз работников образования, общественно-политическая работа, политический курс государства.

Viktoriya Protsenko

EDUCATIONAL UNION IN THE USSR IN THE 1920S: TOWARDS SOCIALIST CHANGES

The article reveals the problem of attracting educational unions to ideological advocacy in the USSR in the 1920s.: participate in party work, anti-religious propaganda, organization of amateur, literacy, participate in the committees of poor peasants, village councils, showing an educator as an active civil figure, an analysis of the main methods by which the Bolsheviks carried subordination of trade union educational USSR in 1920th years Soviet authorities. The study said the problems identified priority tasks facing the USSR educational union in the 1920s.

Key words: Education, teachers, education workers union, social and political work of state policies.

УДК 655.41:655.42 (477) «192»

Валентина Молоткіна

УЧАСТЬ ВИДАВНИЦТВ У СТАНОВЛЕННІ КНИЖКОВОГО РИНКУ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ НЕП (1920-І РР.)

У статті аналізується вплив державної політики на процес формування книжкового ринку в УСРР у 1920-і рр. Показано, що в умовах нової економічної політики видавництвам була надана відносна самостійність у проведенні торговельних операцій. Видавництва, враховуючи нові умови, намагалися створити свій торговий апарат та мережу. Та найбільшу мережу книготорговельних організацій в своєму розпорядженні мало Державне видавництво України, яке наприкінці 1920-х рр., маючи кошти та підтримку з боку держави, поступово витіснило з книжкового ринку всі діючі видавництва.

Ключові слова: видавництво, друкована продукція, ідеологія, книга, книгопоширення.

Потреба вивчення участі видавництв у становленні книжкового ринку 1920-х рр. зумовлена сучасними соціально-економічними обставинами в Україні. Нині, як і в досліджуваний період, дедалі гострішими стають економічні проблеми видавничих підприємств, розвиток галузі відбувається на тлі серйозної конкурентної боротьби, насамперед, з іноземним продуктом. Скоротилися кількісні та знизилися якісні показники випущеної друкованої продукції, зростає собівартість видань, зменшується купівельна спроможність населення, слабшає інтерес до книги. В особливо критичному стані опинилася україномовна література. Отже, питання про те, якою мірою держава регулювала процес становлення книжкового ринку і яким видавництвам надавала пріоритети у його формуванні, має на сьогодні не лише науково-пізнавальне, але й практичне значення.